

Leśniewski, Michał

„The Oxford History of the British Empire, t. I–V”, Oxford-New York 1998-2000 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 92/4, 487-489

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Na koniec chciałbym podnieść pewną kwestię warsztatową. Wilczyński jest jednym z pierwszych, o ile nie pierwszym polskim badaczem późnej starożytności, który w swej pracy powołuje się na strony internetowe. Dla współczesnego uczonego korzystanie z Internetu staje się jeśli nie koniecznością, to przynajmniej możliwością, która może ułatwić i przyspieszyć proces badawczy. Natomiast, jak sędzę, kwestią dyskusyjną jest to, jak się na materiały w zamieszczone w Internecie powoływać. Są one bowiem często „ulotne”. Nie rozwiązuje problemu, jak proponuje Wilczyński, podanie daty aktualizacji strony. Co bowiem dla czytelnika oznacza fakt, że badacz korzystał ze strony w takim to a takim momencie? Kiedy on sam dotrze do hipotetycznej strony, może jej już albo nie być, albo będzie mieć inną zawartość, a ustalenie, jak wyglądała w momencie, kiedy korzystał z niej badacz nie zawsze jest możliwe. Tym samym na dobrą sprawę czytelnik nie wie, na co powoływał się autor książki czy artykułu. Czy w takim razie w ogóle nie powoływać się na materiały zamieszczane w Internecie? Daleki jestem od takiego stanowiska. Wydaje się, że można cytować materiały, które albo mają swoje odpowiedniki w formie drukowanej (a do których nie udało nam się dotrzeć w inny sposób) czy elektronicznej (poza Internetem). W takiej sytuacji drugorzędną sprawą jest, na której stronie internetowej i w jakim momencie z nich korzystaliśmy. Powyższe wywody nie mają charakteru zarzutu wobec Wilczyńskiego i stanowią jedynie głos w dyskusji, do której poczułem się przez autora zaproszony.

Recenzowana praca stanie się, jak sędzę, dziełem, po które sięgać będą pokolenia badaczy późnego antyku, i to nie tylko w Polsce.

Miroslaw J. Leszka
Uniwersytet Łódzki
Zakład Historii Bizancjum

The Oxford History of the British Empire, Oxford University Press, t. I, Oxford–New York 1998, s. 533; t. II, Oxford–New York 1998, s. 639; t. III, Oxford–New York 1999, s. 774; t. IV, Oxford–New York 1999, s. 773; t. V, Oxford–New York 2000, s. 731.

W roku 2000 ukazał się w Wielkiej Brytanii ostatni, piąty tom „The Oxford History of the British Empire”. Pretekstem do przygotowania tej publikacji było oddanie Chinom w 1997 roku Hong Kongu, ostatniej znaczącej posiadłości kolonialnej Wielkiej Brytanii. Raz jeszcze pojawiła się potrzeba podsumowania dziejów największego z imperiów we współczesnej historii.

Niniejsza synteza jest próbą nowego spojrzenia na dzieje Imperium Brytyjskiego od XVI w. do współczesności. W pracy nad nią brała udział grupa ponad 120 brytyjskich (i nie tylko) historyków, w tym najwięksi specjaliści dziejów Imperium w różnych okresach, tacy jak: John Darwin, Ronald Ham, Robert Kubiak, Shula Marks, Ged Martin, Andrew Porter, Christopher Saunders, Iain R. Smith czy A. J. Stockwell. Uczestnictwo w projekcie tych badaczy gwarantuje wysoką jakość merytoryczną opracowania.

Cztery z pięciu tomów są poświęcone kolejnym epokom w dziejach Imperium, zaczynając od XVI stulecia, a kończąc na współczesności. Tom piąty koncentruje się na historiografii Imperium Brytyjskiego. Każdy z woluminów jest odrębną, zamkniętą całością. Wszystkie jednak mają podobny układ. Pierwsze rozdziały koncentrują się na kwestiach ogólnych, dotyczących całego Imperium, procesach politycznych, ekonomicznych i społecznych, składających się na całościowy kształt polityki imperialnej. Dalsze dotyczą szczegółowych i szczególnych wydarzeń w konkretnych koloniach i regionach zainteresowania. Ten układ ma jedną podstawową zaletę: pozwala na zapoznanie się zarówno z ogólnymi tendencjami w polityce imperialnej, jak i ze szczegółowymi wypadkami jej stosowania w różnych regionach świata i rodzajach posiadłości.

Całość pracy spajają trzy zasadnicze motywy: 1) zmiany znaczenia terminu „imperium” w ciągu historii Wielkiej Brytanii. Analizie poddano charakter zmian znaczeniowych tego pojęcia i ich uwarunkowania; 2) kwe-

stia opłacalności imperium i współzależność między jego posiadaniem a ekonomicznym sukcesem Wielkiej Brytanii; 3) ewolucja form i metod zarządzania koloniami.

Pierwszy z tomów obejmuje początki ekspansji kolonialnej Anglii w XVI i XVII wieku. Ukazuje, kiedy i dlaczego Anglia zaangażowała się w wyprawy odkrywcze na przełomie XV i XVI w., i co spowodowało, że w późniejszym okresie zaangażowała się w działalność korsarską, handel zamorski, a wreszcie w akcje osadnicze, zwłaszcza w Ameryce Północnej. Prezentuje proces ewolucji stosunku elit angielskich do działalności zamorskiej, od wątpliwości i wstrzemięźliwości, które dominowały aż do lat trzydziestych XVII wieku, po pełne i konsekwentne zaangażowanie u schyłku tego stulecia. Ukazywany jest wpływ wydarzeń wewnętrznych w Anglii na proces kolonizacji i budowy imperium kolonialnego. Ukazując proces kolonizacji, podkreśla różnorodność form i praktyk zarządzania koloniami oraz rozwój samorządu, który już w końcu XVII w. zaowocował konfliktami między społecznościami osadniczymi na terenie Ameryki Północnej a przedstawicielami Londynu. Zwrócono także uwagę na zmiany, jakie ekspansja angielska powodowała w Afryce, Ameryce i Azji wśród tubylczych społeczności. Pokazano również, jak ekspansja kolonialna wpływała na społeczeństwo Wysp Brytyjskich oraz relacje Londynu z innymi mocarstwami europejskimi.

Drugi tom poświęcono wiekowi XVIII, a dokładniej latom 1689–1815. Okres ten stanowił apogeum tzw. „starego” imperium kolonialnego, a jednocześnie przyniósł jego załamanie się, wraz z „buntem” 13 kolonii w Ameryce Północnej i powstaniem Stanów Zjednoczonych. W kwestiach ogólnych skoncentrowano się przede wszystkim na „globalizacji” interesów brytyjskich. Kolonie stały się w XVIII w. trwałym i ważnym elementem brytyjskiej polityki i gospodarki. Tom ten ukazuje, jak w XVIII w. luźno powiązany zbiór posiadłości i faktorii handlowych zostaje przekształcony w system imperialny. Możemy się dowiedzieć, co sprawiło, że w XVIII w. interesy kolonialne Wielkiej Brytanii stają się jednym z najważniejszych elementów determinujących jej politykę zagraniczną. Ukazano wreszcie, jak Imperium przetrwało dramatyczny wstrząs, jakim była utrata trzynastu północnoamerykańskich kolonii i dlaczego potrafiło wyjść z niego silniejszym i lepiej przygotowanym do władania posiadłościami rozciągającymi się na całą kuli ziemskiej. Podkreślono przy tym znaczenie potężnej ekonomiki i floty handlowej i wojennej, które sprawiły, że u schyłku XVIII w. nawet po tak wielkiej klęsce żaden z konkurentów nie był w stanie poważnie zagrozić brytyjskiej przewadze na terenach pozaeuropejskich.

W kwestiach dotyczących polityki regionalnej siłą rzeczy autorzy koncentrują się na wydarzeniach w Ameryce Północnej. Najpierw na zdobyciu hegemonii na kontynencie (do 1763 r.), a później na wydarzeniach, które doprowadziły w roku 1776 do wybuchu wojny i utraty w 1783 r. olbrzymiej większości kolonii. Jednocześnie nie omieszkało podkreślić, że nawet po zdobyciu niepodległości nowo powstałe państwo nadal było silnie powiązane z brytyjskim handlem i ekonomiką. Drugi proces, na który zwrócono uwagę, to stopniowy podbój Indii, w efekcie którego w 1815 r. Wielka Brytania zdobyła hegemonię na subkontynencie, tworząc w ten sposób jeden z filarów i najważniejszych symboli brytyjskiego panowania kolonialnego w XIX w.

W tomie drugim wyraźnie widać, że redaktorzy naukowi nie starali się w sztuczny sposób narzucać podziału na epoki. Przykładem tego jest pominięcie w tym tomie kwestii abolicjonizmu i dynamicznego rozwoju protestanckich ruchów misyjnych, które narodziły się w drugiej połowie XVIII w. i miały odegrać istotną rolę w brytyjskiej ekspansji kolonialnej XIX stulecia. Ale właśnie dlatego, że zasadniczą rolę oba te czynniki miały odegrać w następnym stuleciu, redaktorzy zamieścili ich dzieje w tomie trzecim.

Tom trzeci obejmuje wiek XIX, okres uważany za apogeum brytyjskiego panowania kolonialnego. Tom ten częściowo pokrywa się z wcześniejszym i z następnym. W tym tomie jako jedynym dokonano formalnego podziału na część ogólną i regionalną; jest to o tyle uzasadnione, że w tym okresie kwestie imperialne stały się integralną i trudną do wyodrębnienia częścią brytyjskiej polityki zagranicznej i wewnętrznej. W części ogólnej autorzy koncentrują się na czynnikach i wydarzeniach, które umożliwiły Wielkiej Brytanii budowę i utrzymanie Imperium. Poruszono bardzo szerokie spektrum wydarzeń i czynników wpływających na politykę imperialną: od kwestii ekonomiki, przez problemy dotyczące migracji ludności, po kwestie wpływu rozwoju technologicznego na zmiany systemu imperialnego. Zwrócono uwagę na rozwój ruchów misyjnych i humanitarnych i ich znaczenie dla kształtowania polityki i ideologii Imperium. Warto podkreślić zamieszczenie rozdziału poświęconego wpływowi doświadczeń imperialnych na kulturę Wielkiej Brytanii.

Część poświęcona polityce regionalnej Wielkiej Brytanii jest bardzo rozbudowana; ukazuje wielką różnorodność doświadczeń kolonialnych. Podobnie jak w części ogólnej i tutaj także znalazł się rozdział poświęcony kontaktom odmiennych kultur i ich skutkom.

Tom czwarty opisuje okres schyłku Imperium i proces dekolonizacji. W tym tomie więcej miejsca poświęcono kwestiom regionalnym. Autorzy próbują ocenić wartość i znaczenie doświadczeń kolonialnych dla rozwoju

samej Wielkiej Brytanii. Analizie poddano także administracyjne struktury Imperium i wpływ doświadczeń kolonialnych na rozwój urzędniczej mentalności. Dużo miejsca poświęcono kulturze masowej i kwestiom społecznym związanym z Imperium (np. pozycji kobiet). Zasadnicza część tego tomu koncentruje się jednak na procesach prowadzących do upadku Imperium: rozwoju nacjonalizmów kolonialnych, narastającym krytycyzmie wobec Imperium w samej Wielkiej Brytanii, wreszcie na uwarunkowaniach zewnętrznych, związanych z obiema wojnami światowymi. Podjęto także próbę podsumowania spuścizny po Imperium.

Ostatni, piąty tom analizuje historiografię dotyczącą brytyjskiego imperium kolonialnego. I ten tom należy uznać za najwartościowszy. Rozdziały tu zamieszczone koncentrują się zarówno na kwestiach historiografii całości Imperium, jak i poszczególnych regionów i posiadłości. Pozwala to zauważyć przemiany, jakim ulegały wizje Imperium Brytyjskiego w pracach historycznych. Można zaobserwować, jak zmieniały się pola zainteresowań badaczy i oceny brytyjskiej polityki kolonialnej oraz jakie czynniki wpływały i wpływają na zmiany tych ocen. Mamy szansę zaobserwować, jak studia nad Imperium rozwinęły się od wąskich badań nad polityką i administracją imperialną, do szeroko zakrojonych studiów społecznych i kulturowych, obejmujących badania nad powstawaniem nowych narodów, stosunki międzyrasowe, rozwój kultury w metropolii i koloniach czy wpływ doświadczeń imperialnych na rozwój społeczny samej Wielkiej Brytanii.

Dostajemy do ręki pozycję bardzo dobrą i wartościową, choć nie wolną od wad. Podstawowej z nich tak naprawdę nie było można uniknąć. Redaktorzy postawili sobie bowiem za zadanie nie tyle przedstawienie historii Imperium jako takiego, lecz raczej zapoznanie czytelników z najbardziej frapującymi aspektami jego historii. Ważnym motywem było też przedstawienie najnowszych trendów w historiografii Imperium. Szczególnie wyraźnie widać to w porównaniu z „*The Cambridge History of the British Empire*”, opublikowaną w latach 1929–1963, znacznie obszerniejszą, w której dominowały faktografia i historia polityczna. „*The Oxford History of the British Empire*” nie jest więc pracą dla osób szukających podstawowych danych faktograficznych, chociaż rozbudowane kalendarium umieszczone w każdym z tomów pozwala czytelnikowi na przynajmniej ogólne zorientowanie się w chronologii Imperium. Z drugiej strony mimo obszerności (łącznie 3165 stron samego tekstu) praca ta nie pozwala autorom na przedstawianie dogłębnych studiów wybranych problemów z dziejów Imperium. Rozdziały, czy raczej eseje składające się na każdy tom, są więc raczej zarysami problematyki, w których autorzy starają się ukazać najnowsze trendy, lub wskazówkami, w jakim kierunku rozwijają się badania. Czytelnik poszukujący bardziej wnikliwych informacji może więc poczuć niedosyt. Nie jest to oczywiście błąd, gdyż trudno po tego rodzaju pozycji spodziewać się pogłębionych studiów czy analiz. Problem polega na tym, że bibliografie do poszczególnych rozdziałów są dość skrótowe i zawierają raczej podstawowy materiał, natomiast przypisy są bardzo nierówne: od bardzo rozbudowanych, dających czytelnikowi dużą możliwość zorientowania się w literaturze przedmiotu, po bardzo skąpe i zupełnie niewystarczające.

Niezależnie jednak od wad i uchybień jest to pozycja wartościowa, umożliwiająca osobom zainteresowanym historią Wielkiej Brytanii i Imperium zorientowanie się w najnowszych badaniach. Wysoka cena z pewnością będzie barierą dla większości indywidualnych odbiorców, ale biblioteki instytucyjne, wydzielone czy uczelniane z pewnością powinny postarać się o jej pozyskanie.

Michał Leśniewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat, pod redakcją Mariny Dmitriewej i Karen Lambrecht, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000, s. 432.

Książka przedstawia rolę trzech miast: Krakowa, Pragi i Wiednia w kształtowaniu się struktur wczesnonowożytnego państwa w Europie Środkowo-Wschodniej. Jest to pokłosie sesji, która się odbyła w siedzibie